

Vissza a huzatba!

(sárkányfogvetemény)

„Hogy milyen filozófiát választ az ember, attól függ tehát, hogy milyen ember: mert a filozófiai rendszer nem valami élettelen gönc, melyet az ember csak úgy félredob, vagy újra előszed; élettől tölti meg azt az ember lelke.”¹ Ezt a Fichtétől származó mondatot annyiszor olvashatjuk Vajda Mihály szövegeiben, hogy óhatatlanul gyanút kell fognunk: valami nagyon fontos dologról lehet itt szó. Hogy ez így van, azt maga sem cáfolja, sőt, az utóbbi években megjelent könyveiben nem egyszer jelentette ki kerek-perec, hogy torkig van a filozófiával mint akadémiai diszciplínával, mely szakszerűen lábjegyzetelt és hivatkozott szövegeket termel ipari mennyiségben – csak éppen életproblémáinkkal nem sokat tud kezdeni. Az üzemszerűen működő akadémiai világban eltűnni látszik a gondolkodás tétje, s helyét a kötelezően előállítandó publikációk és konferencia-előadások veszik át, melyek ritkán reflektálnak saját eredeti feladatukra.

Ön, ismeret

Mit szólnánk, ha Szókratész egyszer csak feltűnne egy konferencián, és elkezdene kekeckedni az előadókkal, ahogyan ezt annak idején Athén utcáin tette? Képzeljük csak el: az előadó mélyfilológiai precizitással elemzi mondjuk a matematika szerepét Husserl gondolkodásában; rámutat, hogy a végtelen hosszú életmű-sorozatnak melyik lábjegyzetében és függelékében fordul elő az adott probléma, mit írnak erről a még ki nem adott kéziratok, és mi a szakirodalom álláspontja az egésztől. S egyszer csak a jól öltözött hölgyek és urak között szólásra emelkedik egy toprongyos figura, és a szokásos módon komolyan vallatóra fogja az előadót. Vagyis a szókratészi koreográfia szerint hízelgő megjegyzésekkel nyit, dicséri a szónok teljesítményét, bevallja tudatlanságát, majd föltesz pár kérdést. Aztán még párat. A válaszok eleinte talán magabiztosan érkeznek, majd jönnek a hárítások. A szónok kezdi elveszíteni türelmét, és nem érti, miért kéne neki, éppen neki elszámolnia a filozófia alapvető kérdéseivel, mikor ő csak egy husserli részproblémáról akart áttekintést nyújtani. És még igaza is lenne, hiszen ki szeretne azzal szembesülni egy előadás alkalmával, hogy olyan problémákra adjon választ, melyeket még csak szóba sem hozott.

A tudományos tanácskozás résztvevői teszik a dolgukat; húsz percben elmondják a véleményüket valamilyen jelentős filozófus egy-egy jelentős fogalmáról, problémájáról, majd a szövegek megjelennek kötetben, amiket általában a kutya sem olvas: *business as usual*. Az azonban ritkán merül fel, hogy ezeknek a problémáknak végső soron mi közük van hozzánk, a mi *hic et nunc* életünkhöz, világunkhoz, s hogy tudnak-e bármiféle megoldás-félét nyújtani „égető életproblémáinkra”. Arról nem is beszélve, hogy a kutatott kérdéseknek van-e tétjük a gondolkodó személyes egzisztenciája számára. Minden bizonnyal van, valahol, távol, ám a mindennapi rutin miatt már nehéz ezeket az összefüggéseket érdemben végiggondolni, és megtalálni az utat az absztraktnak és parciálisnak tűnő kérdésektől vissza azokig, amelyek igazán vérre mennek.

Vajda életútjának egy pontján úgy döntött, hogy kiszáll ebből a verkluból, és nem fárasztja magát többé a modern akadémiai filozófia szokásos ügymenetével, hanem mintegy a saját szakállára gondolkodik. Kimegy a hidegbe, vagy – ahogyan egy könyvében írja – kiáll a huzatba, és Szókratész példáját követi. „Ott állni a gondolkodás szelének huzatában, körbenézni, s átlátni, ami körülöttünk zajlik. Odahagyni azt a rémes filozófiát, s nemcsak az analitikust (a gondolkodásról rettegő okos intellektüelek métier-je, a tudósoké), hanem a

¹ Vajda Mihály: *A személyes emlékezet filozófiája* (nekem kéziratban van meg, onnan idézem, de megjelent a Múlt és Jövő 2014/1-es számában).

kontinentálist is, ha az valami általánosat akar megfogalmazni. Felmutatni a ránézésre érdemes egyest.”²

Természetesen lehet, sőt kell is vitatkozni ezzel a kortárs kontinentális és analitikus filozófia állapotáról szóló diagnózissal. Már csak azért is, mert a Vajda számára fontos XX. századi filozófusok is kénytelenek voltak az akadémiai keretek között boldogulni – vagyis mégis csak túlzás, hogy az egyetemeken, kutatóintézetekben csak szorgos, ám annál unalmasabb szövegtermelés zajlik. Az ellen azonban aligha lehet érveket felsorakoztatni, hogy Vajda ezt unja. Az unalom nem argumentáció tárgya, hanem hangoltság – ahogyan erről maga is ír -, vagyis egyes szám első személyű tapasztalat. Vajda pedig egyszer csak úgy döntött, hogy számára mindenféle racionális argumentációnál fontosabb ez a nagyon személyes, és a nagyon intim egyes szám első személyű tapasztalat. A gondolkodás személyessége. És még csak nem is rugaszkodik messze a filozófia évezredes tradícióitól, hanem inkább vissza akar térni oda, ahonnan mindez elindult; amiből kinőtt mindaz, amit most tanszékeken oktatnak és komoly könyvkiadók menedzselésében megjelentetnek. Vissza, a huzatba.

Hiszen innentől kezdve többé nem ír hagyományos filozófiai szövegeket, hanem inkább reflexiókat, esszéket, hangulatjelentéseket olyan dolgokról, amik az útjába kerülnek, s amik eléggé izgatják ahhoz, hogy elgondolkodjon rajtuk. Csakhogy mindezek mögött/előtt/mellett már ott munkál az önmegismerésre irányuló szándék. Vajdának az utóbbi időkben született írásai főleg irodalmi műveket elemeznek, olykor filozófiákat. Viszont nem hivatásszerűen „foglalkozik” ezekkel a könyvekkel, hanem szigorúan a személyes érintettség, érdeklődés okán. Azt olvas, ami érdekli, ami megszólítja, ami kérdést tesz fel neki. Neki, személyesen Vajda Mihálynak. Egy jó könyv márpedig a világunkra vonatkozóan tesz fel kérdéseket; megkísérel új perspektívákban láttatni dolgokat. Ezek az új perspektívák azonban magát az olvasót is arra készíthetik, hogy a saját, személyes világát és identitását is újragondolja; kérdéseket tegyen föl saját magának. Vajda pedig nemhogy megspórolná magának ezeket a kérdéseket, hanem valóságos szenvedéllyel olvas, és faggatja a világot – és a világban saját magát.

Ahogy írja is: „... a bölcsesség szeretőn művelése nem a világ megismerése, nem is az ember mint olyan megismerése, hanem annak az egyetlen egy valakinek-valaminek a megismerésére törekszik, aki-ami én magam vagyok. Önismeret, szembenézés önmagunkkal.”³ A modernitás filozófusai is nem egyszer hivatkoztak a *gnóti szeauton* parancsára, még Edmund Husserl is erre az imperatívuszra hivatkozott a fenomenológiai program kidolgozása során. Csakhogy amikor Fichte, Kant, Hegel vagy Husserl erre az én-re hivatkozott, akkor azon egy olyan megismerőapparátust értett, mely minden emberben közös, s mely egyszersmind emberi mivoltunkat is szavatolja. Az ént tehát egy radikálisan általános énként fogták fel, akinek személyes, egyedi vonásai éppenséggel zavaró tényezőként merülhettek fel csupán, hiszen ezek a hajlamoknak, az időnek, az érzékeknek, az esetlegességeknek való kiszolgáltatottságot jelentik. Az én kérdése voltaképpen annak a kérdése, hogyan ismerjük meg a világot, hogyan nyerhetünk róla igaz ismereteket.

Úgy tűnik, Vajdának pontosan ebből lett elege. Ebből az általánosságból. Mely semmire sem kötelez, és hiába a lehető legkomolyabban vett morális elhivatottság, ez mégis kevésnek bizonyul akkor, amikor konkrét kérdésekről van szó. Márpedig mind a világ, mind pedig a benne élő egyén mindig konkrét kérdésekkel szembesül. Vajda gondolkodásában, és egyáltalán: filozófiai éthoszában pedig fokozatosan a konkrétság kerekedett felül. Nem egyik pillanatról a másikra, hanem hosszas folyamat eredménye ez. Bár az az állítás is megkockáztatható, hogy voltaképpen már kezdettől fogva az itt és most, konkrét gyakorlati problémái érdekelték; hiszen akár a marxizmusra, akár a fenomenológiára, akár a fasiszmus-

² Vajda Mihály: *Szókratészi huzatban*. Pozsony, Kalligram, 2009. 11.

³ Vajda Mihály: *Sárkányfogvetemény*. Pozsony, Kalligram, 2011. 11.

könyvre gondolunk, a gondolkodás tétje mintha minden esetben az lett volna számára, hogy mit tudunk kezdeni ezekkel a mi, saját, ká-európai életünkben.

Derűs, reménytelen

A nemrégiben kiadott, a pályakezdő filozófus írásait összegyűjtő kötetből⁴ legalábbis az derül ki, hogy Vajda a teljesen „hagyományos” filozófiákban is a gyakorlat kérdéseire kereste a választ, arra, hogyan tudjuk a világunkat, és benne magunkat megérteni, és hogyan lehetséges felelős gyakorlat ebben a világban. Vajdát az ontológiai-episztemológiai kérdések kapcsán is rendre a praxis kérdései izgatják, vagyis az, hogy az elvont filozófiai okfejtéseknek mi a kapcsolatuk a konkrét, társadalmi cselekvés lehetőségeivel. A fasiszmusról szóló írás különösen alátámasztja ezt, hiszen a fasiszmust egy igen konkrét társadalmi-gyakorlati problémaként veszi szemügyre és próbál magyarázatot találni rá. Mindeközben nem téveszti szem elől, hogy a fasiszmus egészen más társadalmi-gazdasági körülmények között jelentkezett Olaszországban és Németországban, ám a Magyarországon és a Spanyolországban berendezkedett rendszer nem volt fasiszta diktatúra, noha egyes elvek, módszerek sem a Horthy-, sem pedig a Franco-rendszertől nem voltak idegenek. Vajda folyamatosan hangsúlyozza, hogy a fasiszta diktatúra meghatározó jegye az, hogy tömegmozgalmakból nőtt ki, melynek bázisa a kispolgárság. A fasiszta ideológia tagadja a szabadság- és egyenlőségeszményt, és a nemzeti-faji ideológiára támaszkodva próbálja kielégíteni saját népének partikuláris igényeit más népek rovására. A fasisztoid karakter teljesen aláveti magát a közösségnek, azonosul igényeivel, sikertelenségéért pedig más csoportokat tesz felelőssé. Saját magához és közösségéhez azonban reflektálatlanul viszonyul, és „*legradikálisabb lázadása is mindig a múlt felé fordul*”⁵.

Vajda sok szempontból elemzi a fasiszmust; történelmi, gazdasági és politikai jelenségként, lelki beállítottságként, ideológiaként, viszonyba állítva a marxizmussal és a liberalizmussal. A szöveg ma is meglehetősen tanulságos olvasmány, kiváltképp, ha hozzáolvassuk az 1995-ös *Elő-utószót* is.

„Ami a kelet-európai fasiszta veszélyt illeti, nem lennék biztos benne, hogy egyesek csak rémképeket látnak: a kelet-európai társadalmak totális kiúttalansága, azaz az alulról jövő kezdeményezésekre épülő társadalom kiépítésének teljes reménytelensége, a mai politikai hatalom kétségbeejtő erőtlensége, a rablóbandáknak az utcát félelemben tartó uralma szinte kiált egy olyan megoldásért, ahol egy széles tömegtámogatásra épülő, erős, az erőszakoskodástól vissza nem riadó központi hatalom megrendszabályozza az egészet, azt sem engedve meg, hogy az éhes és kétségbeesett alsó rétegek megakadályozzák a legalizált – de kontroll alatt tartott – rablást”⁶.

Amellett, hogy dermesztően aktuális ez konklúzió, mintegy előrevetíti azt a „beállítódást” (hogy hogyan, az a továbbiakban kiderül), mely Vajda évtizedekkel későbbi gondolkodásában vált meghatározóvá, s melynek kulcsterminusa a *sárkányfogvetemény*. Hogy nagyon fontos fogalomról van szó, azt nem csupán az jelzi, hogy egyik könyvének is pontosan ezt a címet adta, hanem az is, hogy egyre gyakrabban bukkan fel nála ez a fogalom, valamint mindazon filozófémák, melyekkel kapcsolatba hozható.

Nehéz pontosan definiálni, miről is van szó jelen esetben Vajdánál. Világnézetről? Számomra gyanús lenne a Heidegger-fordító és –értelmező Vajdánál világnézetről beszélni, hiszen a német filozófus szinte minden fiatalkori előadását azzal kezdte, hogy kimutatta a

⁴ Vajda Mihály: *Válogatott művei – Fiatalkori írások* (sorozatszerkesztő: Sümegi István). Kalligram Kiadó, Pozsony, 2013.

⁵ *I.m.* 660.

⁶ Vajda Mihály: *A fasiszmusról*. Budapest, Osiris Kiadó, 1995. 16-17.

világnézetfilozófiák alkalmatlanságát bármiféle olyan kérdés megválaszolására, melyeknek valódi filozófiai tétjük van. Azt sem hiszem, hogy afféle mizantróp pózról lenne szó, hiszen ennek maga a filozófus személyisége mond ellent. Vajda úgy gondolja, hogy az emberi nem sárkányfogvetemény – de ezzel együtt nem utálja, és nem kerüli az embereket, sőt, kifejezetten nyitott és barátságos lény... Afféle antropológiát is felesleges lenne emlegetni, hiszen nehéz lenne érvelni amellett, hogy Vajdánál ezek a belátások, megfontolások, vélemények egységes antropológiai rendszerré álltak volna össze. Miután többé-kevésbé tisztáztuk, milyen összefüggésbe *nem* illeszkedik Vajdánál a „sárkányfogvetemény” szó (terminusról talán mégis túlzó tudálékoskodás lenne beszélni), azt kellene kitalálni, hogy akkor *hol van* a helye.

A szövegekben kétségtelenül ott van. Vajda gondolkodásában is ott van. Ám nem afféle prekonceptióként van jelent, egyfajta előzetes ítéletként, hanem hosszas és elmélyült elemzések eredményeként. Vajda nem azért nevezi az emberi nemet sárkányfogveteménynek, mert ez olyan hangzatos, vagy teoretikus szempontból kényelmes lenne. És nincs is benne semmiféle értékítélet vagy neheztelés, bármilyen furcsán hangozzék is ez. Vajda nem viseltetik semmiféle *ressentiment*-nal az emberiség iránt, nem haragszik rá, és nem úgy tűnik, mint aki valamiféle kompenzációs kényszertől hajtva mondana ítéletet a modernitásról. A kultúrkritikusok ádáz dühe is hiányzik belőle. Vajda nem jövődöli nagy indulatokkal az emberiség végnapjait. Sőt, kifejezetten derűs emberről van szó. Ha felidézzük ennek az írásnak a kezdő mondatát, akkor világos, hogy Vajdánál egyáltalán nem esetleges a kedély és a filozófia kapcsolata. Márpedig Vajda kifejezetten derűs karakter (még akkor is, ha olykor a depressziójáról panaszkodik).

Konstatálja, hogy az emberiség (pontosabban: a nyugati ember, de mivel a nyugati életforma és gondolkodásmód válik egyre inkább uralkodóvá a földgolyón, ezért talán mégsem túlzás az egész emberiségről beszélni) nagy bajban van, teljesen reménytelen és kilátástalan az egész. Ez bizony korántsem optimista és derűs diagnózis. Vajda azonban még igazán pesszimistának sem mondható. Személyében és filozófiájában megvalósítja azt az ellentmondást, hogy miközben tökéletesen meg van győződve világunk romlottságáról, aközben nem esik kétségbe ettől; nem válik sem embergyűlölővé, sem idealista mozgalmárrá; sem az életkedvét sem az étvágyát nem veszíti el. A világban való alaphangoltsága marad a derű – még akkor is, ha körülötte egyre több minden megy tönkre, jövátéhetetlenül.

Nyúl, menekül

De mit is jelent Vajdánál az, hogy emberi nem sárkányfogvetemény? Talán az eddigi életmű közepe táján érdemes kezdeni ennek vizsgálatát, s koncentrikus körökben bejárni. De hogy hol van a közepe? Kétségtelen, hogy nincs az a matematika, amivel ezt hajszálpontosan meg lehetne határozni; onnan datálnám, amikor Vajda szemlátomást eloldódott a marxizmustól, és egyre nagyobb gondolkodói kihívást jelentett számára Heidegger filozófiája, emellett pedig – és szigorúan ezzel összefüggésben – egyre nagyobb bizalmatlansággal szemlélte a modernitás projektumát. A német filozófus ugyanis feltette azokat a kérdéseket, melyek Vajdát is nyugtalanították – s nyugtalanítják ma is. Képesek vagyunk-e rá, mi emberek, hogy lemondjunk a „létezők urának” erőszakkal meghódított a pozíciójáról, s inkább a „lét pásztorai” legyünk? A válasz egyértelműen: nem. De miért nem? Mi az a furor az emberben, mely a létezők, környező világának a leigázására hajtja, ahelyett gondozná, vagy legalább lenni hagyná világát s a világban élő másokat?

Pontos válaszokat ezekre a kérdésekre a *Mesék Napnyugatról*⁷ című könyvben kapunk. Vajda Pascal meséjét veszi alapul, aki szerint a tény, hogy az ember akkor is képes naphosszat

⁷ Budapest, Gond-Cura Alapítvány – Palatinus Kiadó, 2003.

kergetni a nyulat, ha éppen meg is tudná vásárolni, azt jelenti, hogy az embernek szüksége van arra, hogy bármiféle felesleges elfoglaltsággal is, de kitérjen létének legalapvetőbb, legnyugtalanítóbb kérdései elől. Inkább hajkurássza a nyulat, mintsem saját életének és leendő halálának kérdésein töprengene. Valójában tehát az ember menekül, nem pedig a tapsifüles. Méghozzá agresszíven, kétségbeesetten iszkol, s minden letapos, tönkretesz maga körül.

A kötet egyik hőse éppen az a Sade, aki a sárkányfogvetemény nevű genus diszpéldánya lehetne, ám meglepő módon Vajdának mégsem a Sade-dal, és regényeinek cégéres gazember szereplőivel van baja első sorban. Sade a perverziók aggályosan gondos és érzékletes lajstromának köszönheti kétes hírnevét. Csakhogy a kellemes borzongáson kívül, amit ezek olvasása közben érzünk, más veszély aligha fenyegeti a jóérzésű olvasót: a sade-i orgiák aprólékos leírása azt próbálja feledtetni velünk, hogy gyakorlatilag kivitelezhetetlenek. Mindazon kitekert alakzatok, agyafúrt és fantáziadús technikák, melyekkel Sade libertinusai a gyönyört hajszolják, többnyire meghaladják az emberi test képességeit. De az is fontos, hogy csak többnyire. Vajda egy percre sem gondolja, hogy ezek egy beteges elme ártatlan álmodozásai lennének. Éppen ellenkezőleg; nagyon is nagymérvű tudatosság szcenírozza a testek, vágyak, erkölcsök különféle konfigurációit, de ez a klasszifikáció inkább tartja szem előtt a sokféleséget, a variációt, a mutációt, mintsem a mindent egy invariánsra redukáló önkényt: ez az, ami beteges. Sade-nál a különbözőség konstitutív: „Minden emberi egyed individuális. Az emberek - sokfélék. S a nietzschei betegek azok, akik elviselhetetlennek érzik ezt a sokféleséget. Félnék attól, aki más, maguk meg olyanok szeretnének lenni, mint a »többi«. Ebben rejlik annak forrása, amit Nietzsche *ressentiment*-nek nevez.”⁸ Sade hősei nem is annyira gyönyörük után loholnak, mintsem a bűn felmutatásával, minden határ megsértésével kísérleteznek - nem jó emberek tehát, de éppenséggel azok is lehetnének, sőt vannak is köztük morális lények. De ami igazán fontos Vajda számára: „kéjergő szadisták” ugyan, de nem „betegesek”; nem ők a „gonoszak, a fenevadak”, „nem ők borítják lángba a földtekét”.

Mi tehát azon *ressentiment*, betegesség forrása, ami „lángba borítja a földet”? avagy miért muszáj nekünk feltétlen a „természet uraivá és birtokosaivá” lennünk; miért nem bírunk megmaradni saját kis külön bejáratú perverzióinknál, miért kell ezeket másokra is rákényszeríteni? mivégre üzni - kergetni azt az átkozott nyulat? Vajda Foucault, Nietzsche, Arendt, Sade írásait elemezve exponálja, hogy a betegesség nem valamiféle szemmel látható, nagystílú perverzió, hanem a lehető legmindennaposabb, legmagától értetődőbb. Ahogy Arendt fogalmaz: banális. Banális, mert nem kirívó, nem „sátánian gonosz”; hiányzik belőle minden diabolikus nagyság, éppen szürkesége, belesimulása a mindennapok sokszor kicsinyes és túlélésre berendezkedett világába teszi félelmetessé. Sade libertinusai gazemberek voltak, de nagystíluék. Amire azonban Arendt „Jeruzsálemben rádöbbsent, az az, hogy a radikálisan gonosz nem is gonosz emberek gonosz tetteinek folyományaként, hanem amúgy »normális« emberek, »önmagában« teljesen természetes-banális tevékenységének eredményeként valósul meg a világban”⁹. Amikor a hétköznapi életben akár bocsánatos bűnnek is számító *gondolatlanság* olyan helyzetben tétetik próbára, melynek kimenetele morálisan nem szabad, hogy közömbös legyen. De miért nem? „Csak” - Vajda rövidre zárja az ilyesfajta kérdéseket, melyeket szerinte nem is lenne szabad feltenni. Mint ahogyan a következő probléma is a racionalitás, s egyáltalán a gondolkodás csődjét jelzi: „ha kifejezetten nem erkölcsi karakterű, normális körülmények között jelentéktelen, a *világ szempontjából jelentéktelen* rossz tulajdonságok a világtörténelem legszörnyűségeiből büntetteihez vezethetnek, akkor... Nem tudom befejezni a mondatot.”¹⁰

⁸ I.m. 132.

⁹ I.m. 149.

¹⁰ I.m. 144.

Nietzsche is sűrűn visszatérő szereplője Vajda írásainak. A jelen kötetben egy jelentős gondolkodói sor egyik tagjaként találkozunk vele először; Schopenhauer, a késői Schelling és Kierkegaard társaságában, akik által „egy teljesen újfajta gondolkodásmód született, amely nemcsak tudomásul veszi a kontingencia élményét, hanem azt a lét meghatározó karakterisztikumának tekinti”¹¹. A kontingencia márpedig félelmetes, vagy pontosabban: szorongást keltő. Azt jelenti, hogy nincsenek biztos fogódzók, hogy az emberi lény nem bizakodhat semmiféle transzcendens bizonyosságban, vagy ha mégis, akkor az az önámítás egy módja. Éppily önámítás persze az, hogy ha a nyulat kergetjük, akkor majd nyugtunk lesz, és megmenekülünk bizonyos kérdésektől és azok következményeitől. Csakhogy nemhogy megmenekültünk volna, annál inkább dől a nyakunkba az egész világ, és hovatovább nem lesz hová menekülni. Meg nyúl sem lesz.

Máshol konkrétabban fogalmaz:

„az ember menekülő lény, a nyugati civilizáció embere legalábbis az, mert nem állnak rendelkezésére azok a meditatív »technikák«, hogy ezt a nagyon nem ideillő szót használjam, melyeknek segítségével a távol-keleti magaskultúrák embere – mi legalábbis így véljük – megbékél a maga egzisztenciális kiszolgáltatottságával. Az ember menekül. Hová? Heidegger szerint igenis van hová menekülnie. Menekül az átlagos mindennapiságba, a *das Man*, az akárki diktatúrájába.”¹²

Az akárki diktatúrája pedig a konformizmus, a „normálisak” világa. Ők azok, akik a létezőknek nem csak urai és parancsolói, de mértéke is akarnak lenni. Akik rettegve félik és gyűlölik azt, aki vagy ami különbözik tőlük, s más normákat, értékeket tart tiszteletben. Normális körülmények között ezek a „normálisak” is viszonylag ártalmatlanok, bár kétségtelen, hogy unalmasak. Vajda azonban nem csupán Arendt Eichmann-könyvéből, hanem saját élettapasztalatából is tudja, hogy kielezett erkölcsi helyzetben ezek a „normálisak” akár a legnagyobb gonosztettek elkövetésére is képesek. A Gulag és Auschwitz csak úgy volt lehetséges, hogy közreműködtek benne olyanok is szép számmal, akik a mindennapi életben egészen rendes emberek is lehettek. Csakhogy az „egészen rendes” életvitelük éppúgy a gondolattalan szabálykövetésen alapult, mint későbbi cinkosságuk a gyilkos hatalommal. „Akik a totalitárius rendszereket működtették, s valamilyen értelemben mindenki hozzájárult a működéséhez, amíg nem mondott határozottan nemet, nem voltak sem perverzek, sem szadisták, hanem »borzasztóan és elborzasztóan normálisak« voltak.”¹³

S nem véletlen, hogy ebben a kötetben ismét felbukkan a vén Szókratész is, aki fáradhatatlanul járta Athén utcáit, és pontosan azokat a kérdéseket tette föl a derék polgároknak, ami elől ők is a nyúl kergetésébe menekültek. Mert hiszen ő is azok közé tartozott, akik „úgy gondolták, hogy akkor tudnak másoknak is a legtöbbet elmondani az emberről, az emberi tapasztalatról, ha a lehetőségek határain belül tényleg megismernek legalább egyetlen embert, önmagukat; s levetve minden szemérmet, vállalják exhibicionizmusukat: elmondják önmagukat embertársaiknak.”¹⁴

Kint, túl

A fentiekből talán világossá vált, hogy mit érthet Vajda azon, hogy az emberi nem: sárkányfogvetemény. Az agresszív menekülést, a megváltatlan gondolattalanságot, azt a furort, amivel a létezők ura és birtokosa akar lenni, kerül, amibe kerül. (Márpedig manapság is láthatjuk, hogy igen sokba kerül.) Továbbá azt a normalitást, mely mindenféle morális

¹¹ *I.m.* 53.

¹² Vajda Mihály: *Sárkányfogvetemény*. 27-8.

¹³ Vajda Mihály: *Mesék Napnyugatról*. 151-2.

¹⁴ *I.m.* 220.

megfontolás nélkül, az autonómia legcsekélyebb nyoma nélkül a legnagyobb borzalmakra is képes. Van példa erre az európai történelemben: többek között Auschwitz. „Auschwitzot, a soát, s azzal párhuzamosan a GULAG-ot, a 20. század totalitárizmusai barbárságának legszörnyűbb „fegyvertényeit” nem lehet elszigetelt jelenségeknek, a történelmi progresszió valamifajta megmagyarázhatatlan kisiklásának tekinteni...” – írja.¹⁵ Auschwitz benne rejlik az európai kultúra, az európai humanizmus lényegszerkezetében. A modernitás programja ugyanis Vajda szerint csődöt mondott ott, ahol életproblémáink kezdődnek.

A felvilágosodás a nihilizmust, Isten halálát hozta el a nyugati kultúra számára, s a nyugati ember immár magára maradt a dermesztő ürességben. Világát pedig abszolút racionálisan és pragmatikusan kezdte el megszervezni; a lehető legnagyobb haszon és hatalom reményében az uralom logikája alapján. Az erkölcs kiüresedésével és Isten eltűnésével a gondolatatlanság józan kalkulusa vált az emberek közötti kapcsolatok kötőszövetévé.

Bevallom, amikor ezt olvasom Vajdánál, akkor nem tudok nem vitába szállni vele. Hogy hiszen...! Hogy nem csupán ez; nem csak a cinizmus, az erőszak, a nihilizmus és a végtelen butaság az, ami közösségeinket és világunkat uralja. Hiszen van más is; vannak értelmes és okos emberek, van még jószándék, s vannak még bátor és önzetlen közösségek, akik jó célok érdekében képesek áldozatok hozni is akár. Vannak még, akik gyámolítják az elesetteket, akik remek alkotásokat tudnak létrehozni, akik maguk is remek emberek... Persze, vannak. Csakhogy - ezt magamnak is be kell látnom – kevesen, túlságosan kevesen. S voltak jó emberek a nácik által megszállt területeken, mindig vannak jó emberek. De a konformizmus, a gondolatlan gyávaság gyakoribb. A világunk arculatának formálásában többnyire mindig az utóbbiak játszottak nagyobb szerepet.

Auschwitz pedig pontosan azt mutatta fel – Vajda itt Kertész gondolatmenetét követi és kommentálja -, hogy maga nem más, mint az európai kultúra általános sorstalansága, maga az európai kultúrában benne rejlő abszurd. Hogy az úgynevezett humanizmus nemhogy megakadályozni nem tudta, hanem éppenséggel oka volt annak, hogy megtörténhetett. Hogy az a gondolkodás, melyen egész európai kultúránk és világunk nyugszik, bármikor katasztrófákhoz vezethet. Hogy fegyelmezett, szabályokat követő emberek bármikor képesek kiirtani, elárulni embertársaikat. Hogy elég egy egészen kicsit különbözni ahhoz, hogy beinduljon a kizárás, elkülönítés, megalázás, s végső esetben a megsemmisítés folyamata. Hogy az ember: sárkányfogvetemény. Márpedig ő pontosan ebből ábrándult ki, ebből az európai kultúrából és filozófiából, s többek között ezért is választotta a filozofálás személyesebb módját.

De van ennek másik oka is. Méghozzá az, hogy az az Auschwitz, ami Vajda szerint ennek a kultúrának az egyenes és logikus következménye – az ő személyes életének legmeghatározóbb élménye, sőt, gondolkodásának formálóját. Ahogyan írja, 1944. március 19-ig nem emlékszik semmire, vagy csak nagyon kevésre. (Ami mindenképpen érdekes, hiszen akkor már 9 éves kislány volt.) A németek Magyarországra való bevonulását követő 10 hónap, melyet „*tudatosan mint üldözött*”¹⁶ élt meg, azonban annál élesebben maradt meg az emlékezetében. Ezt az időszakot a kis Vajda a gettóban töltötte, negyvenedmagával egy két szobás lakásban. A világból, a miértekből persze nem sokat értett, azt azonban érezte, hogy ő és az övéi mások, mint a többiek. És még valami érzékelt:

„A nevezetes reggelen viszont volt már egy olyan élményem, amely valóban elindította bennem megkülönböztettségem, megalázottságom, kizártságom és emberi méltóságomtól való megfosztásom tudatának kialakulását. A felsorolt szavakat nem ismerhettem, s igazából nem is hiszem, hogy mindezeknek a tudata

¹⁵ Vajda Mihály: *A személyes emlékezet filozófiája* (nekem kéziratban van meg, onnan idézem, de megjelent a Múlt és Jövő 2014/1-es számában).

¹⁶ *I.m.*

volt kialakulóban. Nem. Hanem kezdett lerakódni valami a pszükhé mélyrétegeiben.”¹⁷

A család pesti része túlélte a megszállást, a vidéki rokonságot azonban elgázostották. A megszállás 10 hónapja azonban nem csupán Vajda Mihály, budapesti zsidó kisfiú emlékezetébe vésődött bele kitörölhetetlenül, s nem csupán Vajda Mihály, felnőtt, budapesti lakos, de Vajda Mihály filozófus számára is meghatározó alapélmény maradt. Még hozzá olyan élmény, mely nem csak gondolkodásának tárgyára, irányára, stílusára vagy módszerére nyomja rá a bélyegét, hanem ebből születik a gondolkodás maga. „Azt a sokszor nevetséges törekvésemet, hogy „mindent megértsek”, valószínűleg szintén a ’44-’45-ös emlékek határozzák meg. Mert jóllehet a felnőttek sem értettek semmit, többnyire úgy éltek tovább, mintha mi sem történt volna. Egy gyerek valószínűleg képtelen erre. Így vált a holokauszt személyes emlékezetem filozófiájának meghatározójává.”¹⁸ Vagyis nem azután kezdett el foglalkozni a Holokausztal, hogy filozófus lett (persze, tudatosan ekkor), hanem azért lett filozófus, mert meg akarta érteni, mi történt vele, miért történt, és milyen az a világ, amelyben ez megtörténhet. A személyesség tehát Vajda Mihály filozófiai éthoszának nem csupán egy választott módja, hanem egészen egyszerűen nem lehet más.

Innen nézve talán az sem véletlen, hogy első írásai közé a fasiszmusról szóló tanulmány tartozik, melyben megpróbál választ adni többek között arra a kérdésre is, hogyan jutnak el odáig emberek, hogy a másik embert megfosztják emberi mivoltától. S úgy gondolom, amikor Vajda a fasisztoid karaktert jellemzi, akkor igen közel kerül ahhoz, amit Arendt a gondolatatlanságról ír. (S innen nézve még inkább szörnyű az a prognózis, vagy ma már inkább beteljesült jóslat, amit a kelet-európai államokról ír.) Talán az sem belemagyarázás, ha akár a Husserl-tanulmányokat, akár a marxizmus korszakát, melyekben Vajda a felelős praxis lehetőségeit kutatja, szintén ez az alapélmény határozott meg. Persze, világos, előfordulhatott volna, hogy Vajda *horribile dictu* az analitikus filozófiát találja meg magának autentikus gondolkodási formaként, mint ahogyan azt sem mondhatjuk, hogy minden marxista és fenomenológiával foglalkozó embert hasonló tapasztalatok indíthattak el a gondolkodói úton. Az persze bizonyos mértékig (teljesen azért nem!) esetleges, hogy Vajda milyen gondolkodókat kezdett el tanulmányozni, de az már semmiképpen, hogy milyen indíttatásból, és hogy miért lett egyáltalán filozófus. Érdemes hosszabban idézni:

„Hosszú volt az út, melyet meg kellett tennem, míg megértettem: csak akkor leszek képes túllépni – már amennyire egyáltalában képes lehet erre ember – megalázottságomon, kirekesztettségemen, ha képes vagyok feladni a történelem olyan felfogását, mely szerint az, némelykor véletlen kitérőkön keresztül is, végül olyan végállapothoz – vagy éppenséggel az „igazi” történelemhez, egyre megy – vezet, amelyben a „humánus”, az „elpusztíthatatlan emberi szubsztancia” győzedelmeskedik. Amelyben megvalósul az igazi emberi lényeg. Ha képes vagyok elfogadni, hogy nincsen olyan, hogy emberi lényeg, hogy nincsen olyan, hogy emberi szubsztancia, hogy a fecsegő felszín mögött semmi sincsen, vagy – ha így jobban hangzik – éppen a SEMMI van. S hogy attól még lehetek ember, ha velem ez netán újból megtörténik.”¹⁹

Filozófus, aki egy idő után ugyanúgy eldobta a filozófiát, ahogyan Wittgenstein azt a bizonyos létrát, s onnantól kezdve a saját szakállára, teljes kockázatvállalási felelősséggel – gondolkodik. Kint, a huzatban, és arról, ami éppen útjába akad.

¹⁷ I.m.

¹⁸ I.m.

¹⁹ I.m.